

Kossuth Lajos Tudományegyetem Debrecen
Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelvtudományi Intézet

1996/97. II.félév
Záródolgozat
Témavezető: Kis Tamás

XIX. századi betyárnevek nyelvi elemzése

Készítette:
Szalóczi Viktória
III. magyar-német
Debrecen 4032 Egyetem tér 1/3.
316-666/3457

* Az intertextuális az a baj, hogy 7 pontos felső indexel, pedig
vagy 7 pontosnak, vagy felső index nélkül kellene lenni (az utóbbit javasolom,
az első esetben 3 pont eltérő is kellene)

„A nyelv ismerete nem teljes, amíg nem ismerjük minden egyes foglalkozási
körnek és társadalmi osztálynak szavajárását. Ezek az osztálynyelvek sajtóságos
formában vagy jelentésben őrizhetik meg vagy fejleszthetik tovább a köznyelv
kifejezéseit, néha pedig vissza is hatnak a köznyelvre.”¹⁾*

(SIMONYI ZSIGMOND) —————> |

1. A modern nyelvészet egyik leghangsúlyosabb területe a szleng vizsgálata.
Egyre nagyobb figyelem fordul e nyelvréteg irányába. Egyrészt az élőnyelvi
szleng jelenségek kerültek reflektorfénybe, s így születtek meg egy-, ill. többnyelvű
szlengszótárak. Az idegennyelvek tanulásában elismerten fontos szerepet játszik
ma már a szleng ismerete, hiszen ez az a nyelvréteg, amely a leginkább „él”,
ennek ismeretével tudunk a legkönnyebben elboldogulni egy adott nyelven. De a
nyelv, a nyelvészet iránt egy kicsit is érdeklődő ember saját anyanyelvének
szlengjét „tanulmányozva” is jól szórakozhat, mert ebben a nyelvi rétegben
nyilvánul meg a leginkább a nyelvet használók humora, fantáziája, teremtő ereje.
A XX. század végén szinte kiapadhatatlan forrásként árasztja el a köznyelvet a
szleng, s ma már szinte divat szlengben beszélni. Ne higgyük azonban, hogy új
jelenség. Van történeti szleng is. Ebben az irányban is jelentős kutatások indultak
meg, illetve folytatódnak. Mert magának a szlengkutatásnak is van már múltja.²

Ugye mi?

2. De mi a szleng egyáltalán? ANTTI PENTTINEN nem sok reménnyel biztat
bennünket a meghatározást illetően: szerinte a szleng az a nyelvhasználati forma,
amelyet „mindenki ismer, de senki nem tud pontosan meghatározni.”³ Mégis
akadtak néhányan, akik megpróbálkoztak a definiálással.⁴ Valóban nehéz feladat.
A problémát WACHA IMRE a következőkben látja: „[...] túl tiszta kategóriákat
akarnak létrehozni, s eközben nem veszik észre (vagy nincsenek tekintettel arra),
hogy maga a nyelv — a maga bonyolultsága következtében — nem tűri meg az
élesen elkülöníthető kategóriákat: a szempontok különbözőségeiből adódóan
ugyanazt a nyelvi jelenséget több kategóriába is bele lehet sorolni: a nyelvi

← tekintem itt fiktívul az elvárásokat (vö. 3. lap)

¹ JENŐ SÁNDOR–VETŐ IMRE, A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp., 1900. 4. *

² Részletes bibliográfiát l. KIS TAMÁS, A magyar szlengkutatás bibliográfiája (A Debreceni
Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 68.sz.).
Debrecen, 1996.

³ Uő, Személynevek a szlengben: MNyj. 33: 97.

⁴ SEBESTYÉN ÁRPÁD, A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről: MNyRét. 108-19

NYIRKOS ISTVÁN, Irodalmi nyelv — köznyelv — népnyelv (A nyelvváltozatok rendszeréről):
MNyj. 24: 19-30

KISS JENŐ, Társadalom és nyelvhasználat. Bp., 1995. 79-81,

KIS TAMÁS, i.m. 97-8,
stb.

↓ nagy betűvel
egy bevezetőbe
; -vel diszkrétan!

az Uő végére
nem kell pont,
mert ott nincs
működés

⊕ a hivatkozásokat a könyvbe kell beépíteni; mivel van bibliográfia, lehet
működés. (ilyen beépítendő hivatkozást pl. az 1., 3., 4+6, 10, 11 stb.)

jelenségek és kategóriák ugyanis relatívak.”⁵ KIS TAMÁS és NYÍRKOS ISTVÁN rendszerét elfogadva a szlenget a köznyelv társadalmi nyelvváltozataként, csoportnyelvként határozhatjuk meg. Mellette csoportnyelvként létezik még a szaknyelv. De magán a szlengen belül is elkülöníthetünk „szaknyelveket”. Ezek a szakszlangok. (Emellett beszélünk még köz- illetve területi szlengről.)

3. A szakszlangok egyik képviselője a *tolvajnyelv*, a bűnöző szakma nyelvhasználata. A *szakszlang* elnevezés véleményem szerint tökéletesen fedi azt a másik meghatározást, mely a tolvajnyelvet egyszerre szaknyelvnak és szlengnek tekinti, vagyis a *szleng* fogalmával egy szinten határozza meg, nem a szlengen belüli tiszta fogalomként kezelve.⁶ A tolvajnyelv harmadik fontos jellemzője a zsargonjelleg, a hallgató figyelmen kívül hagyása. Ez különíti el leginkább a szleng többi változatától. Itt nem csupán a nyelv felfrissítéséért vetik be a nyelvhasználók nyelvi leleményüket —, a legfontosabb számukra a titkosság, a más csoportok által érthetlenné válás.

4. A tolvajnyelv egyik lehetséges alfaja a betyárok nyelve, a *betyárnyelv*. Kérdés, hogy létezik-e ez egyáltalán.

A betyárok a romantikus Magyarország-kép elengedhetetlen alakjai. A felületes nyugat-európai turisták szemében a tipikus magyar virtus megtestesítői, s a magyar köztudatban is pozitív figurák, a nép nyomorát enyhítő, igazságszító hősök. A száraz tények azonban azt bizonyítják, hogy a betyár nem magyar „specialitás” (Kelet-Európában sok helyütt létezett ilyen társadalmi csoport), és nem is olyan (a szó Vörösmarty-féle értelmében vett) nagyszerű személy. Vidéki szegénylegény, aki a katonaság vagy a nyomor elől menekül a bűnöző életformába.⁷

Zárt világ volt a betyároké, de mégsem éltek olyan erősen zárt közösségben, mely a szleng kialakulásához szükséges. Bár egy-két kimagasló egyéniség mellett szerveződtek nagyobb bandák, a többség egyedül, kettesével vagy maximum 6 fős csapatokban járta a vidéket. Az azonban bizonyos, hogy a betyárvilágon belül betöltött szerepeknek megvoltak a sajátos elnevezései. Ezek viszont jobbra ismertek voltak a nép körében is, tehát nem tipikusan tolvajnyelvi jellegűek.⁸

⁵ WACHA IMRE, A nyelvi rétegződés kérdései („Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján): Normatudat — nyelvi norma. Szerk. Kemény Gábor. (Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 8.). Bp., 1992. 50

⁶ KIS TAMÁS, Szociolingvisztika. (Előadásjegyzet, KLTE, 1996/97. I. félév)

⁷ A betyárvilág történetéhez I. KÜLLŐS IMOLA, Kik voltak a betyárok? — Történelmi szemle. In: Uó, Betyárok könyve. Bp., 1988. 9-24

⁸ *igazbetyárok*: címeres vagy *lovasbetyár* (tetteikről, bátorságukról híresek, rendszerint bandát szerveztek, fegyveresek), *puskás betyár*, *gyalog-* vagy *futóbetyár* (katona- vagy börtönszökevények, rendszerint egyedül, legfeljebb kettesével jártak), *régi betyár* (nadasban tanyázott); *rosszféle betyárok*: *kurta-* vagy *kapcabetyár* (csöndes lopásokat követtek el, többnyire a tanyasi emberek kárára), *ostoros betyár* (a kutyák ellen használta az ostort), *lókötő* (lovat lopott), *gunyhóverő* (a szőlőkben lévő kunyhókat fosztotta ki), *házások* (a vályogfalba lyukat

Uó
↑
mondok elcsin magyarként,
és mivel „név”, lepitőlttem

Fennmaradt ezen kívül még néhány szó, kifejezés, mely a *betyárszleng* létezését igazolja, de ezek közlése mellett is a következő megjegyzés áll: „a magyar betyárvilágnak csakúgy meg volt a maga nyelve, mint a mostani tolvajoknak. A szókészlet kevés volta és magyarossága pedig arról tanuskodhatik, hogy bár kisebb körben, de éltek titkos beszéddel — a maguk módja szerint. Ezen egyszerű emberektől mi más telhetne ki? Kanászok, juhászok és csikósok voltak nagyobbára; s ha szökött katonák kerültek közéjük, ezek voltak a legviláglatottabbak.”⁹ E megállapításból számomra a betyárnyelv magyarosságának kiemelése a legfontosabb. Ez persze a tolvajnyelv jellemzőivel szembeállítva érdekes. Ám ez a magyarosság jelenti azt is egyben, hogy a betyárok nyelve a falu, a nép nyelvével volt azonos vagy ahhoz hasonló.

5. A betyárok nevét vizsgálva is megállapíthatjuk ezt a hasonlóságot. E névanyag az egyéb betyárnyelvi adatokhoz képest bőséges, megfelelő mennyiségben szolgáltat anyagot nyelvészeti vizsgálódásokhoz is.

Az a kérdés tehát, hogy szlengnevek-e a betyárnevek vagy pusztán falusi ragadványnevek. A válaszhoz tisztáznunk kell a *szlengnév* fogalmát. KIS TAMÁS meghatározását elfogadva „szlengneveknek azokat a társadalmi kiscsoportokban megszülető és ott használt ragadványneveket” tekintem, „amelyek nyelvi síkon a szlenghez kapcsolódnak.”¹⁰ Vagyis a bizalmas nyelvhasználatban előforduló, játékos, humoros szemléleten alapulva létrejövő, nem egyszer gúnyos, sértő neveket. KIS TAMÁS a szlengnevekkel foglalkozva sorra veszi, milyen elnevezések merültek már fel a nyelvtudományban e fogalomra: önálló ragadványnév, csoportnév, csoportragadványnév.¹¹ Ezek közül csak a J. SOLTÉSZ KATALIN által használt *önálló ragadványnév* fogalmára térek ki, a másik két terminust — KIS TAMÁShoz hasonlóan — nem tartom elfogadhatónak. J. SOLTÉSZ a *helyettesítő nevek* egyik altípusaként tárgyalja az önálló ragadványneveket. Ez a névfajta abban különbözik a *megkülönböztető* funkciójú ragadványnévtől (s ezért fontos önálló voltának hangsúlyozása), hogy nem harmadik névelemként áll, hanem

verve jutottak be a házakba), *kinézer* (a házások közül ő figyelte ki a terepet, s ő terelte el a háziak figyelmét), *madzagos tolvaj* (madzaggal kötötte össze a lopott jószág lábát), *zöldmezőjegyző*, *hamisszuszuró* (ő szerezte a hamis iratokat), *félkalkalmárkodó* (csaló) *becsapkodó* (nem helyi, más területről időnként átjáró s fosztogató betyár) KÜLLÖS, i.m. 24-31; NAGY CZIROK LÁSZLÓ, *Betyárélet a Kiskunságon*. Bp., 1965. 59-66

⁹ „*kéménylőső*: a legmegvetettebb a betyárok szemében; *agár*: a zsandár csúfneve; *árokbüvő*, *kapcabetyár*: a gyáva betyárok gúnyneve; a *király embere*, a *betyárok minisztere*: Ráday; *nagy* vagy *kegyelmes paraszt*: Rózsa S.; *vas-ököl*: Rádi Imre, félegyházi gulyás, a kitől még R.S. is félt; a *legszebb paraszt*: Veszélka Imre, R.S. leghívebb embere; *kötőfélkléptetés*: erőjáték, mit a betyárok sokszor produkáltak; *pusztázó*: pusztai rendőr; *fehér zsandár*: Tseke Vince, nevét világosszürke, csillogó paripájáról nyerte.” JENŐ SÁNDOR-VETŐ IMRE, i.m. 25-26 (Kiemelés tőlem. Sz. V.)

¹⁰ KIS TAMÁS, i.m. 94

¹¹ i.m. 99

← (lt. művelő)
van se
(v. 1. lap)

az egész egyéni nevet (esetenként csak a családnevet) helyettesíti. Így maga is lehet többemű.¹² Ahogy már láttuk, KIS TAMÁS szűkíti ezt a kategóriát, az önálló ragadványneveken belül jelöl ki egy szlengnévi csoportot. J. SOLTÉSZ fogalomrendszerét tehát alapvetően megtartja. A kérdést (Szleng- vagy falusi ragadványnevek a betyárnevek?) így nem kell újrafogalmaznunk. Egyértelmű választ azonban továbbra sem tudunk adni.

A *Bakter*, *Forgószerda*, *Kőműves*, *Prezentir*, *Vakablak*, *Vakhintó* neveket erősen szleng jellegűnek érzem, anélkül, hogy a névadás motivációját ismernénk. A *Kőműves* esetében támaszkodhatunk tolvajnyelvi adatra, mely a szlengnévi jelleget igazolja. E szerint a *kőműves* jelentése: 'aki az áldozat figyelmét magára vonja'.¹³ De a betyárok nyelvében erre volt egy másik szó: a *kinézer*. A házások közül ő terelte el a háziak figyelmét.¹⁴ Ő szemelte ki előzetesen a terepet, innen származik az elnevezés ('kinéző', *kinéz* + a német 'a cselekvést végző személy' jelentésű *-er* főnévképző).

Az említett nevekkal szemben a *Csamangó*, *Csimpiszli*, *Dadara*, *Gilvás*, *Hagyma*, *Hajma*, *Hóka*, *Kortyándi*, *Kurczina*, *Pöczkös*, *Rokolya*, *Suta*, *Üszökös*, *Virgancz*, *Zsiros* stb. nevek egyértelműen falusi ragadványnévszerűek. Sok névnel azt sem könnyű eldönteni, hogy egyáltalán ragadványnévről van-e szó. A *Ballagó*, *Bullás*, *Csihés*, *Dömök*, *Fillér*, *Jeles*, *Lépő*, *Pipacs*, *Selyem*, *Tarka*, *Topor* stb. nevek a Régi Magyar Családnevek Szótára szerint élnek vagy éltek családnévként a magyarban, de könnyen lehet, hogy nagyrészüik (vagy akár mindegyikük) ragadványnév.

Összegzésként tehát azt mondhatjuk, a betyárnevek (legalábbis többségükben) falusi ragadványnevek, nem szlengnevek. Nem mutatják a szleng egyik legfontosabb jellemzőjét, nemcsak egy szűk közösség használja, használhatja őket névként. KIS TAMÁS ugyan a szlengnevek használati tagolódása alapján megkülönböztet a közszlengbe, a területi szlengbe és a szakszlengbe tartozó szlengneveket. Ez azonban, úgy érzem, felborítja a ragadványnév / szlengnév besorolás logikáját. A *Cifra*, *Dadogó*, *Fakó*, *Kutya*, *Pupos*, *Zsidó* stb. neveket valóban tekinthetjük köz- vagy területi szlenghez tartozónak —, de akkor mit fogunk a ragadványnevekhez sorolni?

6. E nehéz kérdésen túl vizsgálatra vár a betyárnevek rendszere is. Ha ugyanis sikerül megállapodnunk abban, mit tekintünk ragadványnévként, azon belül szlengnévként e névkincsben, egy rendszert kapunk. Ennek jellemzése közelebb visz bennünket az előbbi probléma megoldásához. Paradox helyzet, de könnyű belátni, hogy így van. Ha látjuk, milyen rendszerszerűségek jelennek meg a nevek

nem különböztet,
de de az
fontos!
bárta már en
kissé meggy
gondolom a
vagy nekijöhet
is!

¹² J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 62-3

¹³ SZIRMAY ISTVÁN, A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., [é.n.]

¹⁴ 1. 8. láb. — non monens silt. e másik betyárnevekinél,

hisz a betyárnevet éppen erre mutat, hogy az abbt oldalon
legyen az információ.

talán megtudjuk ítélni, az előzetesen mellőzött nevek hogyan illeszkedhetnek mégis a rendszerbe.

! nagyon
obscúr!

Az elemzéshez HOFFMANN ISTVÁN modelljét vettem alapul, amely szerkezeti és keletkezéstörténeti szempontok szerint épül fel.¹⁵ A neveket nyelvi jelként értelmezve e két interpretálási mód kínálkozik hagyományosan — állapítja meg HOFFMANN.¹⁶ Mivel azonban nyilvánvalóan különböznek a személynevek a helynevektől, nem követhetem teljesen az ő modelljét. Legszembetűnőbb eltérés a két névfajta között, hogy a helyneveknél meglévő névrész, névrészfunkció alapú elemzés a személyneveknél, esetünkben tehát a betyárneveknél átértelmeződik. A névrész ugyanis a név „hangsorának [...] olyan egysége, amely a névkeletkezés szituációjában a megjelölt denotátummal kapcsolatos[an valamiféle] szemantikai jegyet kifejez.”¹⁷ Mivel a betyárnevek többsége egyelemű, a névrészfunkciók elemzése voltaképpen a nevek elemzésével lesz azonos. A néhány kételemű név viszont nem mindig bontható igazán funkcionálisan jellemezhető névrészekre. A következő csoportok állnak össze e pár többelemű betyárnév között:

1. Az egyik névrész megnevezi magát a személyt, a másik ennek valamilyen tulajdonságát, elkülönítő jegyét:

Király koma, Sárga kancza

2. Az egyik névrész megnevezi a névviselőnek egy testrészét, a másik névrész minőségi vagy mennyiségi tulajdonság alapján jellemzi azt:

Hatlábú, Hatuju, Hideg hasu, Kácsafejú, Nagyhaju, Roszfar, Százeszű, Teknőhátú

3. A két névrész együtt egy teljes személynevet alkot, családnév és utónév formában:

*Becskereki Peti, Fábián Pista, Gyulai Peti, Tóth Pista, Zöldág Gyurka, Zöldág Marci*¹⁸

4. Az egyik névrész megnevezi a személy hajsínét:

Kiskosár Vörös Pista, Vadvörös

5. Az egyik névrész utal a személy etnikai, vallási hovatartozására:

Salamon király

6. Kategorizálhatatlan nevek:

! csak juttatás
egyébessé, mof.
szólalásból
szóval

¹⁵ HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61.) Debrecen, 1993.

¹⁶ i.m. 27

¹⁷ i.m. 43

¹⁸ A személynév típusú ragadványnevek kiválasztása többé-kevésbé önkényes választás volt. Csak azokat a személyneveket soroltam ebbe a kategóriába, amelyekről a források alapján biztosan állítható, hogy álnevek. Ezekon kívül azonban számos ragadvány- vagy álnév lehet a családnév és utónév alakú betyárnevek között. Találgatásokra nem vállalkoztam, inkább, ha az esetleges további adatok kárára is, az efféle következetességet választottam.

j. m.
j. m.

! sz.

Forgószerda, Fűmag, Hasbőr, *Kiskosár* V. Pista, Nagygeczi, Ráczlőcs, Vakhintó

Ez utóbbi neveknél felmerül a kérdés, vajon hány elemű nevekkel állunk szemben. Az, hogy összetett szavak szolgálnak személynévként, még nem elegendő a kétrészség megállapításához. E neveknél minden bizonnyal egy funkciós egységet alkot az összetételek két-két tagja, s így nem bonthatjuk a nevet elemekre. Nem beszélhetünk így alap- és megkülönböztető elemekről sem. Ez az elkülönítés a valóban kételemű nevek csoportjainál sem lehetséges. Legfeljebb a *Király koma* és a *Sárga kancza* nevekről mondhatjuk, hogy felbonthatók alapelemre (*koma*, *kancza*) és megkülönböztető elemre (*Király*, *Sárga* — funkciójukat l. előbb).

Az egyrészes nevek funkcionális-szemantikai elemzését a következő csoportosítással tartom megoldhatónak.

1. a név a személy valamely külső tulajdonságát fejezi ki
 - 1.1. általában külső tulajdonságot
 - 1.2. haj- vagy bőrszín, bajusz- és hajformát
2. a név a személy betegségére, testi fogyatékoságára utal
3. a név a személy valamely belső tulajdonságát nevezi meg
4. a név a személy beszédére, beszédhangjára utal
5. a név a személynek egy jellemző cselekvését nevezi meg
6. a név a személynek egy egyszeri cselekedetére utal
7. a név a személy jellemző szóhasználatára utal
8. a név a személy jellemző viseletére utal
9. a név a személy életkorát nevezi meg
10. a név a személy származására utal
 - 10.1. etnikum alapján
 - 10.2. szülőföld alapján
11. a név a személy vallási hovatartozását nevezi meg
12. a név a személy foglalkozását nevezi meg
 - 12.1. „becsületes” foglalkozást
 - 12.2. a betyárvilágon belüli foglalkozást
13. a név a személynek egy másik személyhez való kötődését fejezi ki

Ezen belül a részletes csoportosítás a következő:¹⁹

¹⁹ Egyrészségen magának a ragadványnévnek vagy ragadványnévi elemnek az egyrészségét értem. Ha a teljes névhez megkülönböztető elemként járul ragadványnév, akkor is csak az utóbbit vizsgálom. Ezért ez a csoportosítás nem öleli fel a teljes névanyagot. Az általam kategorizálhatatlannak tartott neveket a felosztásba nem vettem be. Pedig ezek teszik ki a névanyag jelentős részét. Ahogy azonban a ragadványnév — rendes név elkülönítésnél sem vállalkoztam találgatásokra, itt is igyekeztem ezt

1.1.külső tulajdonságra utaló nevek:

1. Csajkos	'görbe lábú, csámpás'	(ÚMTSz.)
2. Csinos		
3. Csuta Lackó	kis termetre utalhat	
4. Dömbi	'gömböc'	(ÚMTSz.)
5. Hideg hasu		
6. Kácsafejű		
7. Kajla	'ferde, görbe'	(ÚMTSz.)
8. Kis Illés István		
9. Kónics Molnár József	'ferde, csapott'	(ÚMTSz.)
10. Lebó	'nagy termetű <ember>	(ÚMTSz.)
11. Lóbür	'nagy termetű'	(ÚMTSz.)
12. Nagy Birgés Sándor		
13. Nagyhájú		
14. Nehéz		
15. Nyaksi	'rövid- görbe nyakú'	(SzegSz.)
16. Patsa (Pacsa)	'ronda, szennyes, csúnya'	(MTSz.)
17. Pizze Matyi		
18. Ragyás		
19. Rupa	'ripacsos, himlőhelyes'	(MTSz.)
20. Rűcskös	'himlőhelyes'	(MTSz.)
21. Suta	'balkezes'	(SzegSz.)
22. Szép Menykő István		
23. Teknőhátú		
24. Turcsi	'tompacorrú'	(MTSz.)

↙ az elnevezést nem szabad korrigálni
az éjszaka megjelölés. Itt a kővető
jelölés? v. netleg
rövidítés

1.2.külső tulajdonságra, ezen belül haj- vagy bőrszínre, bajusz- és hajformára utaló nevek:

1. Barna József és Peti		
2. Fakó		
3. Göndör András		
4. Hóka	'sápadt, fakó'	(ÚMTSz.)
5. Kukora	'kunkorodó, kajla <bajszú>'	(ÚMTSz.)
6. Sárga		
7. Piros Paja		

elkerülni. A források és a különböző szótárak alapján bizonyosnak vehető jelentéseken kívül csak néhány esetben tüntettem fel jelentést.

8. *Szurok* nagyon sötét haj- vagy bőrszíne lehetett
 9. *Tarka Jóska*
 10. *Tarkahátú*
 11. *Vadvörös*
 12. *Kiskosár Vörös Pista*

2. betegségre, testi fogyatékoságra utaló nevek:

1. *Csihész* Tapló Gábor 'legyengült, beteg, köhögős'
 (ÚMTSz.)
 2. *Csorba* valamilyen testi fogyatékoságra utal
 3. *Csömör* (főleg ételtől), súlyos
 gyomorrontás' (ÚMTSz.)
 4. *Gilvás* 'golyvás' (ÚMTSz.)
 5. *Görhes* 'betegesen sovány, vézna'
 (ÚMTSz.)
 6. *Hajagos* 'hályogos' < hajag 'hályog'
 (ÚMTSz.) h
 7. *Jeles* Matyi „[...] csakugyan jeles volt. Valahol
 homlokon vágták, és a megmaradt
 forradás nyomát szemére rántott
 sapkájával takargatta.” (SZÜCS 26)
 8. *Kehes* 'köhögős' (SzegSz.)
 9. *Nátha*
 10. *Pupos*
 11. *Roszfár*
 12. *Üszökös* (Üszögös)
 13. *Sebestyén Vak* Király Mihály
 14. *Vakarcs* kis termetű

3. belső tulajdonságra utaló nevek:

1. *Csali* Pista 'csaló'
 2. *Csaldi* 1. Csali
 3. *Csihész* Tapló Gábor '1. ijedős 2. gyengeelméjű,
 hibbant' (ÚMTSz.)
 4. *Csimpiszli* 'pajkos <gyermek>' (ÚMTSz.)
 5. *Csintalan*
 6. *Dörczögi* 'morgó, perelő' < dörcög 'perel'
 (ÚMTSz.)
 7. *Kakas* gógös, kevély jellemre utalhat
 8. *Keserű* Rebek István megkeseredett szívű lehetett
 9. *Kortyáncsi* 'iszákos, részeges' (ÚMTSz.)

10. <i>Málé</i>	
11. <i>Muflí</i>	'ügyefogyott, mafla, bárgyú' (ÚMTSz.)
12. <i>Nyüheli</i>	'1. feszelő, fészkelődő 2. nehézkesen készülődő' < nyihelődik ~ nyühölődik (MTSz.)
13. <i>Oroszlán Pali</i>	testi erejére, bátorságára utalhat a név
14. <i>Parázs</i>	
15. <i>Pimasz</i>	
16. <i>Puja</i>	'pulyka' > ?durcás, mérgelődő ember (SzegSz.)
17. <i>Rontó</i>	
18. <i>Savanya Kabók</i>	búslakodó, fanyalgó természetű lehetett
19. <i>Savanyú Józsi</i>	l. Savanya
20. <i>Százeszű</i>	nagyon okos
21. <i>Szuffli</i>	? 'önfejű, konok' (szufla 'önfejűség, konokság' (SzegSz.)
22. <i>Szundi</i>	álomszuszék
23. <i>Tople</i>	? ~ toplász 'ügyetlen, ügyefogyott vagy hanyagul öltözött, lompos vagy lusta' (MTSz.)
24. <i>Kis Vig Miska</i>	vidám természetű
25. <i>Virgancz</i>	'fürge, eleven' (SzegSz.)
26. <i>Zsibrica</i>	?~zsibrik 'fösvény ember' (MTSz.)

4. beszédre, beszédhangra utaló nevek:

1. <i>Csengő</i>	? szépen csengő, kellemes hangra utal
2. <i>Dadara</i>	'hadaró' (ÚMTSz.)
3. <i>Dadogó</i>	

5. jellemző cselekvésre, cselekedetre utaló nevek:

1. <i>Ballagó Pista</i>	
2. <i>Czindela ~ Czindöl András</i>	? < cindelez ' <pl. búzát> rostál' (ÚMTSz.)
3. <i>Csehő Pista</i>	„mivel egyik őse (vagy talán ő is) <i>csehelte</i> a gondjaira bízott jószágot (hitványakkal kicserélte)” (CZ. NAGY 78)
4. <i>Dönczöl</i>	? < döncöl '1. <bevetett ágyat> lehever szétdúl 2. ütöget, paskol vmit' (ÚMTSz.)

5. <i>Dönti</i> Peti	
6. <i>Fütyüli</i>	
7. <i>Lakat</i> Miska	a legerősebb lakatot is pusztá
kézzel összetörte (KÜLLŐS 36)
8. <i>Lépő</i> Pali	
9. <i>Mulati</i>	
10. <i>Muzsika</i>	zenét kedvelő ember lehetett
11. <i>Pányva</i> Jóska	jól tudta kezelni a pányvakötelet
(CZ. NAGY)
12. <i>Pityerész</i> Istók	
13. <i>Séta</i> Pista	
14. <i>Sivalkodi</i>	
15. <i>Szundi</i>	
16. <i>Tapodó</i>	

6. egyszeri cselekedetre utaló név:

1. <i>Kása</i> Lehőcz	Egyszer főzés közben riadót kaptak
a huszárok. Ő a forró, félig főtt húsból
jól megpakolta az eleséges zsákját. Az
úgy égette a lóva derekát, hogy az ő lóva
legelől. Nem bírta a szájával Lehőcz
semmiképp. Utána vagy tíz évig a szagát
se bírta a kásának. (CZ. NAGY) |
|-----------------------|--|

7. jellemző szóhasználatra utaló nevek:

1. <i>Kincsem</i> Pista	
2. Szép <i>Menykö</i> István	(RMCsnSz.)

8. jellemző viseletre utaló nevek:

1. <i>Cifra</i> Jancsi	? díszes öltözetű volt
2. <i>Mezitlábos</i>	
3. <i>Tükör</i> János	tükrös subában járt (CZ. NAGY)

9. életkorra utaló nevek:

1. <i>Kurczina</i>	'töporlyú' > kicsi, fiatal (SzegSz.)
2. <i>Vakarcs</i>	fiatal
3. <i>Vén</i>	

10.1 származásra utaló nevek:

1. <i>Czigány</i>	

2. <i>Kocza</i>	'árva vagy fattyú'
3. <i>Kún Mária</i>	
4. <i>Móró Jancsi</i>	'cigány gyerek vagy férfi'(ÚMTSz.)
5. <i>Salamon király</i>	zsidó származású
6. <i>Zsidó</i>	

10. 2.származási helyre utaló nevek:

1. <i>Kátai Balog András</i>	
2. <i>Kecskeméti Varjas Jancsi</i>	
3. <i>Nyíri Varga János</i>	
4. <i>Ólvedi Szabó Pista</i>	
5. <i>Pútyi</i>	a szegedi Alsóváros (SzegSz.)
6. <i>Pesti Miska</i>	
7. <i>Rajczi</i>	? < Rajec
8. <i>Sobri Jóska</i>	apja a Sopron megyei Sobor faluból
származott (MPP 95)
9. <i>Szerepi Pista</i>	
10. <i>Szegvári Krizsán István</i>	
11. <i>Tápai István</i>	
12. <i>Ványai</i>	

11. vallásra utaló név:

1. *Kálamista*

12.1.foglalkozásra, társadalmi státuszra utaló nevek:

1. <i>Betyár</i>	
2. <i>Bünös</i>	? a bűnöző életformára utal
3. <i>Bürgés</i>	juhász < büрге 'birka'
4. <i>Cseres</i>	cserhég-hántó vagy -szállító
(RMCsnSz.)
5. <i>Csamangó Peti</i>	'csavargó, jöttment' (ÚMTSz.)
6. <i>Halász Gazsi</i>	
7. <i>Jáger Jóska</i>	családja eredetei foglalkozására utal
(KÜLLŐS 163)
8. <i>Juhász András</i>	
9. <i>Farkas Kanász Jancsi</i>	
10. <i>Kőműves</i>	! lehet a „betyárfoglalkozás” is (l. 4.o.)
11. <i>Lisztés</i>	? molnár
12. <i>Paczalos</i>	pacalárus (SzegSz.)
13. <i>Potyulás</i>	halász < potyka 'ponty' (RMCsnSz.)

14. <i>Rajos</i> József	'méhtenyésztő'	(MTSz.)
15. <i>Révész</i> Pista		
16. <i>Suszter</i> Jancsi	cipész	
17. <i>Topor</i>	ács vagy favágó elnevezése < topor 'kis kézi balta' (RMCsnSz.)	

12.2. betyárvilágon belüli szerepre, „foglalkozásra” utaló nevek:

1. <i>Bakter</i>	őr
2. <i>Kőműves</i>	l. 4. oldal
3. <i>Rádás</i>	Rózsa S. ezekkel a szavakkal vette be a bandába: „Merhogymindönnek van ráadása, tē a banda ráadása lösző.” (VESZELKÁNÉ)
4. <i>Virrasztó</i>	

13. híres betyárok után felvett nevek:

1. <i>Angyalbandi</i>	Horváth eredeti neve Horváth András	(KÜLLŐS 85)
2. <i>Fábián Pista</i>	eredeti neve Mustos János	(KÜLLŐS 36)

Ebből a csoportosításból —ahogy azt vártuk is —, képet kaptunk a betyárnevek rendszeréről. Egyértelmű ugyanis a belső és a külső tulajdonságra utaló nevek többsége. A 135 felosztott név közül 36 utal külső tulajdonságra, sőt, ha a betegsége utalókat is idevesszük, ez a szám 50 lesz. Ez százalékarányosan kifejezve 26% illetve 37%. A belső tulajdonságra utaló nevek is elég nagy számban fordulnak elő, a 26 ilyen név a teljes anyag 19,2%-át teszi ki. Ez a két funkcionális-szemantikai típus látszik tehát a leginkább rendszerszerűnek. Ez azt jelenti, hogy a csoportosításból — a már említett indokok miatt — kihagyott nevek nagy része is így értelmezhető. Tehát okkal feltételezhetjük a *Bagoly*, *Galuska*, *Hagyma*, *Keszegi*, *Selyem*, *Zsiros* stb. nevekről, hogy külső vagy belső tulajdonság alapján jellemeznek.

7. A funkcionális-szemantikai elemzés után HOFFMANN lexikális-morfológiai szempontból, „a bennük felhasznált nyelvi kifejezőeszközök szempontjából” vizsgálja a helyneveket.²⁰ Ez az elemzési szempont alkalmazható a betyárnevekre is. Azt vizsgáljuk tehát, hogy a névadás motivációjaként értelmezett, előzőleg felsorolt kategóriák milyen nyelvi eszközökkel fejeződnek ki. „A lexikális elemek tipizálása szójelentéstani szempontok szerint történhet— írja HOFFMANN, s elemzésemben én is követem ebben. — Mivel a jelentésnek a szavak szófaji

²⁰ HOFFMANN, i.m. 55.

jellegeinek meghatározásában fontos szerepe van, alapkategóriáink a szófaji rendszer itt figyelembe vehető osztályai lehetnek.”²¹ Így tehát:

1. köznév
 - 1.1. népnév
 - 1.2. foglalkozást jelölő szó
 - 1.3. növénynév
 - 1.4. állatnév
 - 1.5. anyagnév
 - 1.6. pénznév
 - 1.7. egyéb köznév
2. helynévi származék
3. személynév
4. melléknévi jellegű szó
 - 4.1. képzetlen melléknév
 - 4.2. képzett melléknév
 - 4.3. folyamatos melléknévi igenév
5. számnév
6. jelzős szerkezet
 - 6.1. minőségjelzős
 - 6.2. mennyiségjelzős
 - 6.3. birtokosjelzős

Ez a csoportosítás szinkron jellegű, ezért a történetileg másképpen értelmezhető alakokat is csak leíró szempontból elemeztem. Nem tekintem képzettnek a *Csinos*, *Csintalan*, *Fakó*, *Turcsi* stb. neveket, holott ezek a történeti fejlődést tekintve származékszók.²²

Az egyes osztályok részletesen, a besorolható nevekkel:

1.1. népnevet tartalmazó nevek:

1. <i>Czigány</i> Marci	4. <i>Kún</i> Mária
2. <i>Oláh</i> János	5. <i>Zsidó</i>
3. <i>Tóth</i> Patkó Jancsi	

1.2. foglalkozást jelölő szót tartalmazó név:

²¹ uo.

²² vö. TESz.

1. *Betyár*
2. *Halász Gazsi*
3. *Jáger Jóska*
4. *Juhász András*
5. *Kőműves*
6. *Paczalos*

7. *Piktor*
8. *Potyás*
9. *Rajos*
10. *Révész*
11. *Susztér*

1.3. növénynevet tartalmazó név:

1. *Barka*
2. *Fűmag*
3. *Hagyma*
4. *Karalábé*

5. *Liliom*
6. *Pipacs*
7. *Sáfrány*
8. *Zöldág*

1.4. állatnevet tartalmazó nevek:

1. *Bagoly*
2. *Kakas*
3. *Kappany*
4. *Keszegi*
5. *Kutya*

6. *Oroszlán Pali*
7. *Tyuk*
8. *Zsizsik*

1.5. anyagnevet tartalmazó nevek:

1. *Gyémánt Fáni*
2. *Selyem*

1.6. pénznevet tartalmazó nevek:

1. *Fillér*
2. *Siling*
3. *Tallér*

1.7. egyéb köznévk:

1. *Angyal*
2. *Bicska*
3. *Bunkó*
4. *Czefre*
5. *Csutora*
6. *Galuska*
7. *Kása Lehőcz*
8. *Kurczina*

9. *Lakat Miska*
10. *Muzsika*
11. *Pántlika*
12. *Ponyva*
13. *Putri*
14. *Savó*
15. *Szurok*
16. *Tükör*

2. helynévi származékok:

1. *Kátai Balog András*

2. *Kecskeméti Varjas Jancsi*

3. *Nyíri Varga János*
4. *Ólvedi Szabó Pista*
5. *Pútyi*
6. *Pesti Miska*
7. *Sobri Jóska*

8. *Szerepi Pista*
9. *Szegvári Krizsán István*
10. *Tápai István*
11. *Ványai*

3. személynevet tartalmazó név:

1. *Angyalbandi Horváth*
2. *Fábián Pista*

4.1. képzetlen melléknévi szót tartalmazó nevek:

1. <i>Barna Peti</i>	11. <i>Ritka</i>
2. <i>Czifra</i>	12. <i>Savanyú Józsi</i>
3. <i>Csorba</i>	13. <i>Suta</i>
4. <i>Fakó</i>	14. <i>Szép Menykö István</i>
5. <i>Hideg</i>	15. <i>Turcsi</i>
6. <i>Keserű Rebek István</i>	16. <i>Kis Vig Miska</i>
7. <i>Kis Illés István</i>	17. <i>Virgancz</i>
8. <i>Kukora</i>	18. <i>Zöld Marci</i>
9. <i>Nehéz</i>	
10. <i>Nyers</i>	

4.2. képzett melléknevet tartalmazó nevek:

1. <i>Bullás Vera</i>	8. <i>Ragyás</i>
2. <i>Bünös</i>	9. <i>Rocskás</i>
3. <i>Bürgés</i>	10. <i>Rücskös</i>
4. <i>Csihész Tapló Gábor</i>	11. <i>Tobákos</i>
5. <i>Jeles Matyi</i>	12. <i>Üszökös</i>
6. <i>Kálamista</i>	13. <i>Zsiros</i>
7. <i>Ködös</i>	

4.3. folyamatos melléknévi igenevet tartalmazó nevek:

1. <i>Ballagó</i>	5. <i>Lépő Pali</i>
2. <i>Csehő Pista</i>	6. <i>Rontó</i>
3. <i>Csengő</i>	7. <i>Tapodó</i>
4. <i>Dadogó</i>	8. <i>Virrasztó</i>

6.1. minőségjelzős szószerkezetet tartalmazó név:

1. <i>Forgószerda</i>	4. <i>Nagyháju</i>
2. <i>Kácsafejű</i>	5. <i>Roszfár</i>
3. <i>Kiskosár Vörös Pista</i>	6. <i>Teknőhátú</i>

7. Vadvörös
8. Vakhintó

9. Zöldág

6.2. mennyiségjelzős szó szerkezetet tartalmazó nevek:

1. Hatlábú
2. Hatuju
3. Százeszű

6.3. birtokosjelzős szó szerkezetet tartalmazó nevek:

1. Hasbőr
2. Kosbőr
3. Kostök
4. Lóbőr

Láthatjuk, hogy a főnévi, azon belül is a köznévi nevek vannak többségben. Ha még részletesebben nézzük az eloszlást, az egyéb köznévi alkategóriájú nevek dominanciáját állapíthatjuk meg (az 55 köznévi/ 53 köznévi szófajú név közül 16 ide tartozik). Ez az elemzési pont magába foglalja a kétrészes nevek nyelvtani viszonyának vizsgálatát is, amit HOFFMANN külön fejezetben, *szintagmatikus elemzés* cím alatt tárgyal. Szembetűnő, hogy a betyárneveknél csak jelzős szerkezetek fordulnak elő, ezeknek azonban mindhárom gyakori fajtája. Az értelmezőjelzői szerkezet egyébként sem jelenik meg névalkotó nyelvi eszközként.

A családnév-utónév típusú (*Becskereki Peti, Fábrián Pista, Gyulai Peti, Tóth Pista*) és a *Király koma, Salamon király* ragadványneveket tekintve felvetődik a kérdés, hogy ezeket nem sorolhatjuk-e vajon a jelzős szerkezetek közé. A két utóbbinál talán erősebb ez a feltételezés. Ezeket esetleg kijelölős szerkezetnek vehetjük. E kérdésen túl azonban ez az elemzési mód nem hoz felszínre a betyárnevek szempontjából érdekes jellemzőket, így a rendszer felderítésében nincs igazán segítségünkre.

8. A keletkezéstörténeti vizsgálat alapján felállítható csoportosítás sem olyan sokszínű, mint a helyneveknél. A szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevekről már az előbb szóltunk, de most ismét meg kell említeni őket. Az alábbi módon jöhetnek ugyanis létre a betyárnevek.

1. szintagmatikus szerkesztéssel
2. morfológiai szerkesztéssel
3. jelentésbeli névalkotással

Ezek közül számunkra a harmadik típus a legérdekesebb. Ez persze visszakapcsol egy kissé az elsőként tárgyalt funkcionális-szemantikai elemzéshez, hiszen az is jelentésalapú vizsgálat volt. Legfontosabb megjegyzés, hogy a betyárnevek keletkezésében csak a metaforikus névadás játszott szerepet. (Ellentétben a helynevek kialakulásával, azok ugyanis öt jelentésbeli névadási

módon keletkeztek.²³) Esetleg névköltöztetésnek tekinthetjük a más híres betyárok utáni elnevezési módot, (*Angyalbandi Horváth, Fábrián Pista*) hiszen ez esetben egy személy nevét egy tőle teljesen független másik személyre alkalmazzák, nincsen tehát szemantikai összefüggés a két jelölt között. (Legfeljebb annyi, hogy mindketten betyárok, s a nevet választó a hasonlóságot vagy hasonlósági törekvést emeli így ki.)

A metaforikus névadással keletkezett nevek tovább csoportosíthatók.²⁴ HOFFMANN e kategórián belül nem különít el altípusokat, pedig ez a névalkotási mód elég összetett. Először is definiálnunk kell a névadás fogalmát, s ekkor rögtön látni fogjuk, hogy ez a keletkezési mód nem fedi mindegyik — egyébként jelentésbeli névalkotással keletkezett, s annak más kategóriájába mégsem besorolható — név kialakulását. Sőt, láthatjuk, hogy nem is névadásról, hanem névátvitelről van szó. A névadásnak ugyanis — mint mindegyik jelentésbeli szóalkotásnak — két típusa van: 1. hasonlósági és érintkezési. A hasonlósági névadás név és képzet hasonlóságán alapul, így jönnek, jöttek létre a hangutánzó szavak. Az érintkezési névadás pedig a legtipikusabb elnevezési lehetőség, amikor csupán a konvenció köti össze a nevet és a képzetet. A ragadványnevek esetében ez nem fordul elő, hiszen annak éppen az a lényege, hogy az elnevező a személyt valamely rá jellemző dologgal, tulajdonsággal stb. nevezi meg, tehát szoros kapcsolatot hoz létre a név és a képzet (vagyis a személy) között.

A betyárnevek kialakulásában a legnagyobb szerepet a névátvitel, mégpedig a hasonlósági névátvitel komplikációs altípusa játszotta. Ez két képzet tartalmi hasonlóságán alapszik. (*Csuta Lackó, Kácsafejű, Keszegi, Rozsda, Teknőhátú* stb.) A másik nagyon fontos névkeletkezési típus az érintkezésen alapuló, azaz érintkezési névátvitel. Ide tartoznak a jellemző szóhasználat, viselet, cselekvések alapján keletkezett nevek. (*Fütyüli, Kása* Lehócz István, Szép *Menykö* István, *Tükör* János stb.)

9. Mivel a betyárneveket nyelvi jelként értelmezzük, lehetséges és szükséges nyelvrétegbeli vizsgálatuk is. Ezt a problémát már fentebb érintettük, most kissé más szempontból közelítjük meg újra. Annyiban azonban mégiscsak folytatjuk a korábbi gondolatmenetet, hogy ismét a tolvajnyelvvvel hozzuk kapcsolatba a névanyagot. Már látjuk a rendszert a betyárnevek csoportjában, össze tudjuk tehát vetni a tolvajnyelvet, a tolvajnevek rendszerével. Feltűnő egyezést találunk a szemantikai jelleg tekintetében. A tolvajnevek között is nagy számban fordulnak elő külső tulajdonságra, testi fogyatékoságra, jellemre utaló nevek. Néhány példa:

²³ Jelentéshasadással, jelentésbővüléssel vagy -szűküléssel, metonimikus névadással, metaforikus névadással, indukciós névadással és névköltöztetéssel. i.m. 68.

²⁴ A teljes jelentéstani fejezethez KÁLNÁSI ÁRPÁD rendszerét vettem alapul. vö. KÁLNÁSI, Leíró és történeti jelentéstani. (Előadásjegyzet, KLTE, 1996/97. I.félév)

*Csámpás, Rücskös, Párfümlábú ; Mitugrasz, Vörösördög, Horgasujjú, Ökörhomlokú; Sánta, Süket, Félkezű, Brahis stb.*²⁵

Történeti érdekesség, hogy egészen régi megkülönböztető nevekkkel is kimutatható egyezés. FEHÉRTÓI KATALIN adta közre a XIV. századi megkülönböztető neveket, megjelölve — ahol ez lehetséges volt — a társadalmi státuszt is.²⁶ 169 gonosztevő nevét tartalmazza listája, ezek közül háromnak a neve teljesen megegyezik egy-egy betyárnévvel. *Chyntalan* — *Csintalan*, *Jeges* — *Jeges*, *Selmes* — *Selymes*. A többi név is összefüggésbe hozható a betyárnevek rendszerével, ugyanis e korai tolvajneveknél is gyakori a cselekvésre, külső- és belső tulajdonságra, testi fogyatékosságra utaló jelleg. (*Yeztheu, Balog, Fekethe, Zep, Ezzes stb.*)²⁷

10. Utoljára hagytam az öröklődés kérdését. A családnév — ragadványnév elkülönítés nehézségén túl itt csak egyetlen adatra szeretném felhívni a figyelmet. A TÖMÖRKÉNY által közölt betyárnévi lista két *Bunkó* nevű személyt tüntet fel. Mivel ez a lista az álnevek és ragadványnevek mellett a valódi nevet is közli, tudjuk, hogy azonos családnévi személyekről van szó: Füleki Jánosról és Katáról. Talán éppen egy testvérpárról.

²⁵ A példák sorrendben a következő gyűjteményekből, cikkekből valók: TÁBORI-SZÉKELY, i.m.; JENŐ-VETŐ, i.m.; KEMÉNY GÁBOR, A tolvajnevek: Magyar Rendőr 4/ 5 (1937. február 1.): 54-6

²⁶ FEHÉRTÓI, A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. (NyelvtudÉrt. 68), Bp., 1969

²⁷ Részletesen elemzi NÉMETH MIKLÓS, Csavargók megkülönböztető nevei a XIV. században: Néprajz és Nyelvtudomány 37: 261-70

Adattár

1. **Angyal** Vizhuzó István (Töm.)
2. **Angyalbandi Horváth /Angyal Bandi A .B.** után vette fel a nevet, igazi neve Horváth András (Küllös 85)
3. **Bagoly** Hika Mihály (Töm.)
4. **Bajna** Horváth Mihály (Töm.)
5. **Bakter** Tóth Rozál (Töm.)
6. **Ballagó Pista** (Szűcs 101)
7. **Barka** Bürgés István (Töm.)
8. **Barna József** (Szabó F. 86)
9. **Barna Péter/ Peti !** XVIII:sz-i, Makó (Szabó F. 72) vasi ! Küllös 66, MPP 46)
10. **Bezerédi** (Cz. Nagy 75)
11. **Bicska** Négyökrü Mihály (Töm.)
12. **Bicskai** Ricza Mihály (Töm.)
13. **Binya** Lengyel Ádám (Töm.)
14. **Bocskoros** Horváth András (Töm.)
15. **Bográc** Hegedüs András (Töm.)
16. **Bomhecz** Barta Antal (Töm.)
17. **Böcső** Alpári Mihály (Töm.)
18. **Bullás Vera** (Bálint 232)
19. **Bunkó** Füleki János (Töm.)
20. **Bu** Füleki Kata (Töm.)
21. **Buty** Lázár Pál (Töm.)
22. **Bun** Szabó József (Töm.)
23. **Bünös** Mészáros János (Töm.)
24. **Bürgés** Nagy János (Töm.)
25. **Canis** Bálint János (Töm.)
26. **Czefre** Virág Mihály (Töm.)
27. **Cziboja** Szabó József (Töm.)
28. **Czicza Péter** (Töm. 97)
29. **Cziczó** Fogas András (Töm.)
30. **Czifra** Tóth György (Töm.)
31. **Cifra** álnév jell. tul. alapján, S.J. bandájából (MPP 95, Küllös 36)
32. **Cifra Jancsi** Eötvös: A falu j. , Viola alakja (MPP 30)
33. **Czigány** Kubics János (Töm.)
34. **Czigány Marci R.S.** bandája (Bálint 95)
35. **Czindela (Czindöl) András** bácskai, Bezerédi embere (Cz. Nagy 75) testvérek
36. **Czindela (Czindöl) Ferenc** bácskai, Bezerédi embere (Cz. Nagy 75) testvérek
37. **Czirok** Börcsök Mihály (Töm.)
38. **Czoczó** Kolompár János (Töm.)
39. **Csajkos** Kis György (Töm.)
40. **Csaldi** Lovászi Klára (Töm.)
41. **Csali** vagy **Csehó Pista** (Küllös 75) vö. Csehő ?
42. **Csamangó Peti R.S.** bandája (Bálint 95)
43. **Csehő István~Pista** (Mező néven is) ez az álnév? „mivel egyik öse (vagy talán ő is) *csehelte* a gondjaira bízott jószágot (hitványakkal kicserélte)” (Cz. Nagy 78)
44. **Csengő** Balog Anna (Töm.)
45. **Cseres** Farkas István (Töm.)
46. **Csicsadó** Palotás János (Töm.)
47. **Csihész Tapló Gábor** (Szűcs 116)
48. **Csimpszli** Pap Rozál (Töm.)
49. **Csinos** Huszár Mihály (Töm.)
50. **Csintalan** Kovács Ferenc (Töm.)
51. **Csontor** Atkéri Antal (Töm.)
52. **Csorba** dunántúli (Küllös 36)
53. **Csömör** Makra Ferencz (Töm.)
54. **Csöngő** Balog Anna (Töm.)
55. **Csörmő** Makra József (Töm.)

56. **Csuta Lackó** ladányi (Béres 32)
57. **Csutora** Sipos Imre (Töm.)
58. **Dadara** Horváth István (Töm.)
59. **Dadogó** Szebenyi Márton (Töm.)
60. **Daru** Lakatos Ferencz (Töm.)
61. **Deák** Ördög József (Töm.)
62. **Doj mó** Mindszenti Mihály (Töm.)
63. **Dömbi** (Vné 56)
64. **Dömök** Molnár István (Töm.)
65. **Dönczöl** Laczkó Antal (Töm.)
66. **Dörczögi** Laczkó Antal (Töm.)
67. **Dönti Peti** (Küllös 36)
68. **Ebiz** Rósa András (Töm.)
69. **Edgyes** Vak Mátyás (Töm.)
70. **Espencz** Rigó Pál (Töm.)
71. **Fakó** Laskovits János (Töm.)
72. **Fakó** Szigeti János (Töm.)
73. **Farkas Kanász Jancsi** mindig a tilosban legeltette a juhait (Cz. Nagy 172) nem ua.?
74. **Filkó** Farkas György (Töm.)
75. **Fillér** Kis Antal (Töm.)
76. **Fonallas** Kovács Ilona (Töm.)
77. **Forgószerda** Szabó Rozál (Töm.)
78. **Francli** álnév S.J. bandájából (MPP 95)
79. **Fűmag (Jancsi)** álnév S.J. bandájából (MPP 95) eredeti neve Kis Jancsi, *Karalábé/ Kalarábi (Jancsi)* néven is
80. **Fütyüli** Tóth József (Töm.)
81. **Galuska** Juhász Márton (Töm.)
82. **Garázda** Kerekes András (Töm.)
83. **Gazsi** (Vné 61)
84. **Gilvás** Kovács József (Töm.)
85. **Gondi** cigánykovács, b.??? (Cz. Nagy 117)
86. **Göndör András** (Küllös 187)
87. **Görhes** álnév S.J. bandájából (MPP 95)
88. **Gubancz** Fehér István (Töm.)
89. **Gubancz** Szabó Mátyás (Töm.)
90. **Gubi** Fodor István (Töm.)
91. **Gyémánt** Faragó Pál (Töm.)
92. **Gyémánt Fáni** R.S. szeretője, maga is betyár (Vné 116)
93. **Gyöpös** Konfár Antal (Töm.)
94. **Gyukó** Lippai István (Töm.)
95. **Hagyma** Kecskés Mihály (Töm.)
96. **Hajagos** (Bálint 232)
97. **Hajma** Kecskés Mihály (Töm.)
98. **Halász Gazsi** R.S. bandája (Bálint 98)
99. **Hasbőr** Mészáros József (Töm.)
100. **Hatlábú** dunántúli (Küllös 36)
101. **Hatuju** Dara Pál (Töm.)
102. **Hideg** Vig József (Töm.)
103. **Hideg hasu** Vig József (Töm.)
104. **Hideg Pista** (Cz. Nagy 231)
105. **Hóka** Kovács Mátyás (Töm.)
106. **Hopka** Molnár János (Töm.)
107. **Hödör** Kis Kata (Töm.)
108. **Husang Jancsi** (Küllös 192)
109. **Irha** Komocsin János (Töm.)
110. **Jáger Jóska** családja eredeti fogl.-ról (Küllös 36) eredeti neve: *Tálas J.* (Küllös 163)
111. **Jeges** Mészáros János (Töm.)
112. **Jeles Matyi** „...csakugyan jeles volt. Valahol homlokon vágták, és a megmaradt forradás nyomát szemére rántott sapkájával takargatta.” (Szűcs 26)
113. **Juhász András** álnév (Küllös 36), várongi gyűjtés (uo. 204)

114. **Kabakos** Ötvös István
(Töm.)
115. **Kácsafejű** Gulyás Ferencz
(Töm.)
116. **Kacsós** Farkas István
(Töm.)
117. **Kajla** Bálint Mihály (Töm.)
118. **Kakas** Bartók Mihály (Töm.)
119. **Kálamista** Illés István (Töm.)
120. **Kanyi** Zsiga Rozál (Töm.)
121. **Kappany** Tóth Márton (Töm.)
122. **Karalábé/Kalarábi (Jancsi)**
1. Fűmag
123. **Kárka** Szabó János (Töm.)
124. **Kása Lehőcz István /Lehőcz Pista/ Kása Lehőcz a *Darunyakú Lehőczöktől* szárm. „Egyszer, amikor javába főzték a húst a huszárok, alármot fűjtak, s a félig főtt húst ott kellett hagyniuk. Ő azonban a forró ételből előbb jól megpakolta az eleséges zsákját. Az meg, hogy égette a lova derekát, mikorra az ellenséggel összeérték, az ő lova nyargalt elől. Nem bírt a szájával Lehőcz semmilletképpen. Mire a többiek utólérték, vagy hét franciának kellett jelentkeznie a mennyei vártán. El-elemlegette: - Utána vagy tíz álló esztendeig a szagát se szíveltem a kásának! Hej, pedig de igön szíveltem, mikor még a Pampula Laci főzte a cserénynél!”**
(Cz. Nagy 113)
125. **Kátai** (Vné 193)
126. **Kátai Balog András** (Bálint 145) ua.?
127. **(Kecskeméti) Varjas Jancsi**
(Töm. 22)
128. **Kehes** Német Imre
(Töm.)
129. **Keserü Rebek István R. S.**
bandája
(NéprLex. 276)
130. **Keszegi** Csuri János (Töm.)
131. **Kincsem Pista** (Szűcs 20)
132. **Király Jancsi S.J.** bandájából
(MPP 95)
133. **Király koma** (Bálint 232)
134. **Kisbácsi János** (Bálint 160)
135. **(Kis) Illés István** a betyárok **Kálomista** néven emlegették
(Cz. Nagy 92)
136. **Kiskosár Vörös Pista (/Kis Vörös)** (Cz. Nagy 165)
137. **Kis Vig Miska** (Béres 3, Szűcs 20) jell. tul. alapján (Küllös 36)
138. **Kocza** Gucci András (Töm.)
139. **Kokan** (Béres 33)
140. **Kónics Molnár József R. S.**
bandája (NéprLex. 276)
141. **Kopár Darabos György** (Töm.)
142. **Kopias** Kis István (Töm.)
143. **Kortyándi Rácz István** (Töm.)
144. **Kosbür** Csordás József (Töm.)
145. **Kostök** Kovács József (Töm.)
146. **Ködös** Szabó István (Töm.)
147. **Köműves** ért a kutyák nyelvén
(Vné 224)
148. **Krémikker Nagy Tóni** Hudoba
cimb. (Bálint 143)
149. **Kucsmi** Ilia János (Töm.)
150. **Kukli** Elek István (Töm.)
151. **Kukora** Nagy Mátyás (Töm.)
152. **Kulusa** Pap Magda (Töm.)
153. **Kún Mári** félegyházi, együtt járt a betyárokkal férfiruhában
(Béres 33)
154. **Kupcsó** Horváth
János(Töm.)
155. **Kurczina** Szabó János
(Töm.)

156. **Kutya** Nagy Antal (Töm.)
157. **Lakat Miska** álnév, puszta kézzel összetörte a legerősebb lakatot is (Küllös 36)
158. **Lebó** Gál Döme (Töm.)
159. **Lépő Pali** (Cz. Nagy 167)
160. **Liliom** álnév S.J. bandájából (MPP 95)
161. **Lisztes** Hevesi Mihály (Töm.)
162. **Lóbür** Lána Pál (Töm.)
163. **Málé** Kalmár István (Töm.)
164. **Merda Pista** rendes nevén Pajlovics (Cz. Nagy 250)
165. **Mezitlábos** Bali József (Töm.)
166. **Milfait Ferenc/Ferkó** Sobri bandája (Küllös 15, 55)
167. **Mocsok** Harsányi Mihály (Töm.)
168. **Muffli** Kull András (Töm.)
169. **Mógor Jancsi** vagy **Peti** álnév jell. tul. alapján (Küllös 36), igazi neve: Nagy S.J. bandájából (MPP 95, Döm. 22)
170. **Móró (János/Jancsi)** R.S. bandája (Bálint 98, Szabó F. 79, Szűcs 183)
171. **Mulati** Laczi István (Töm.)
172. **Mustos János** felvett nevén *Fábián Pista*, a híres b. után (Küllös 36)
173. **Muzsika** Fekete Mihály (Töm.)
174. **(Nagy) Birgés Sándor** (Cz. Nagy 131)
175. **Nagygeczi** Bata István (Töm.)
176. **Nagyháju** Bütyök Mátyás (Töm.)
177. **Nagymihály** (Vné 211)
178. **Nátha** Vida József (Töm.)
179. **Nehé** Koczka György (Töm.)
180. **Nyaksi** Bite József (Töm.)
181. **Nyer** Bakó János (Töm.)
182. **Nyéki Pista** (akit **Szerepi**-nek mondanak) (Béres 9) Szerepről szárm. (Szűcs 116)
183. **Nyíri Varga János** (Szabó F. 119)
184. **Nyomi** Kormányos Mátyás (Töm.)
185. **Nyüheli** Tatai István (Töm.)
186. **Ódal** Méhész Mihály (Töm.)
187. **Oláh János** Kállóból szökött G.J.-val (Szűcs 36)
188. **Oroszlán Pali** (Töm. 95)
189. **Ostor** Losoncz Pál (Töm.)
190. **Óthos** Varga György (Töm.)
191. **Ölvedi Szabó Pista** (Cz. Nagy 169)
192. **Paczalos** Juhász János (Töm.)
193. **Patsa** Ördög Mihály (Töm.)
194. **Palatinszki István/ Pista Z. M.** cimborája (Küllös 36, MPP 42) álnevei: *Becskereki Peti, Gyulai Peti, Tóth Pista* ! a népi hagyományban Palatinszki és Becskereki Z. M. két cimborájaként szerepel!
195. **Pamuk** Biber János (Töm.)
196. **Pántlika** Buhin Mihály (Töm.)
197. **Pántlika** Sallai István (Töm.)
198. **Pányva Jóska** jól tudta kezelni a *pányvakötelet* (Cz. Nagy 78)
199. **Parázs** Katona Antal (Töm.)
200. **(Tóth) Patkó Jancsi** Somogy, Zala, testvére P. (Küllös 35) családnevük Tóth (MPP 161) (Pogány: !azonos P. Bandival!)
201. **Patyes** Kis János (Töm.)
202. **Pesti Miska** szülőföldre utaló felvett név (Küllös 36)

203. **Petres** Mészáros Gergely (Töm.)
204. **Piktor** Böröcsök István (Töm.)
205. **Pimasz** Vadász Ruzsi (Töm.)
206. **Pipa** Cselédes Mihály (Töm.)
207. **Pipacs** Sima András (Töm.)
208. **Piros Paja** Vidróczki embere (Küllös)
209. **Pisze** Hives Rozál (Töm.)
210. **Pisze Matyi (Pisze)** (Vné 50, Bálint 232)
211. **Pityerész Istók** álnév S.J. bandájából (MPP 95)
212. **Ponya** Dobó György (Töm.)
213. **Ponyva** Mondovits András (Töm.)
214. **Potura** Virág András (Töm.)
215. **Potykás** Fekete István (Töm.)
216. **Pöczkös** Vida József (Töm.)
217. **Prezentir** Vig István (Töm.)
218. **Profus** Faragó József (Töm.)
219. **Puja** Ábrahám István (Töm.)
220. **Pupos** Török József (Töm.)
221. **Putri** Palotás János (Töm.)
222. **Pútyi** Szabó József (Töm.)
223. **Ráczlőcs** Deák Mihály (Töm.)
224. **Rádás** Horváth József (Töm.)
225. **Rádás** "Merhogy mindönnek van ráadása, tē a banda ráadása lösző"- R.S. (Vné 74)
226. **Ragyás** (Küllös 36)
227. **Rajczi** Kovács János (Töm.)
228. **Rajos József** (Cz. Nagy 130)
229. **Répa Jancsi** Sobri bandája (Döm. 21)
230. **Révész István~Pista** (Cz. Nagy 98)
231. **Rezsuka** Kovács István (Töm.)
232. **Ritka** Rajkovichs Apolló (Töm.)
233. **Rocskás Jóska** Fábian P. bihari b. cimborája (Küllös 197)
234. **Rohoda** Rácz Mihály (Töm.)
235. **Rokolya Gyura** (Cz. Nagy 250)
236. **Rontó** Major György (Töm.)
237. **Roszfár** Nagy Mihály (Töm.)
238. **Rozsda** Balázs József (Töm.)
239. **Rupa** Losoncz János (Töm.)
240. **Röpülő** Géczy András (Töm.)
241. **Rücskös** Nagy József (Töm.)
242. **Sáfrány** Balogh Mihály (Töm.)
243. **Sárga** Szigeti Kata (Töm.)
244. **Sárga kancza** Móra Rozál (Töm.)
245. **Savanya Kabók** (Töm. 119)
246. **Savanyú Józsi** (MPP 223) álnév, jell. tul. alapján (Küllös 36)
247. **Savó** Horváth Mihály (Töm.)
248. **SebestyénVak Király Mihály** Benke Kocsis társa (Cz. Nagy 77, Bálint 313)
249. **Selem** (Küllös 36)
250. **Selyem** Szép Boris (Töm.)
251. **Selymes** Kovács János (Töm.)
252. **Séta Pista** igazi neve *Kis* vagy *Kránicz* (Küllös 36)
253. **Siling** Dékány Teréz (Töm.)
254. **Siskó** Farkas János (Töm.)
255. **Sivalkodi** Dér Mihály (Töm.)
256. **Sobri Jóska (Subri Józsi/ Sobri Józsi/ Zsubri/ Subi)** (Béres 3, Küllös 16) igazi neve *Pap J.* (Küllös 36, 94) Sobor Sporon m-i falu után, apja onnan szárm. (MPP 95)
257. **Sörke** Kovács János (Töm.)
258. **Suszter János ~ Jancsi** (Vné 224)
259. **Suta** Fehér Döme (Töm.)

260. Százeszű Czeglédi János (Töm.)
 261. Szegvári Krizsán István
 (SzabóF. 79)
 262. Szép Menykő István R. S.
 bandája (NéprLex. 276)
 263. Szufli Kormányos Pöre (Töm.)
 264. Szundi Kalló Mátyás (Töm.)
 265. Szurok Tóth Ferencz (Töm.)
 266. Tallér Gyuris József (Töm.)
 267. Tápai István (Szabó F. 83)
 268. Tapodó Banó István (Töm.)
 269. Tarka Kába János (Töm.)
 270. Tarka hátú Komlósi András
 (Töm.)
 271. Tarka Jóska (Töm. 138)
 272. Teknőhátú (Küllös 36)
 273. Tepszi Vörös György (Töm.)
 274. Tople Zelei József (Töm.)
 275. Tobákos Szabó József (Töm.)
 276. Topor Olaj Miklós (Töm.)
 277. Trifuns Szücs Mihály (Töm.)
 278. Troka Szétfai Mihály (Töm.)
 279. Tunkli Nagy János (Töm.)
 280. Turba Rác József (Töm.)
 281. Turcsi Tóth Pözsi József
 (Töm.)
 282. Túrú Takács József (Töm.)
 283. Tükör Tóth János (Töm.)
 284. Tükör János „Tükrös subában
 járt, míg subájáról a szolgabíró a
 tükröket le nem verte.” (Cz. Nagy
 166)
 285. Tyuk Kis Mihály (Töm.)
 286. Ungyi Falu Ádám (Töm.)
 287. Űszökös Tóth János (Töm.)
 288. Vadvörös Hegedüs András
 (Töm.)
 289. Vakablak Kovács Ilona (Töm.)
 290. Vakarc Bajog Ilona (Töm.)
 291. Vakhintó Szabó Julianna
 (Töm.)
 292. Ványai Makra Örzse (Töm.)
 293. Vén Nagy Ferencz (Töm.)
 294. Virgancz Bodó Pál (Töm.)
 295. Virrasztó (MPP 95)
 296. Zöldág Szalai János (Töm.)
 297. Zöldág Gyurka (Bálint 145,
 Cz.Nagy 123)
 298. Zöldág Marci (Bálint 126)
 299. Zsibrica Sándor (MPP 204,
 Küllös)
 300. Zsidó álnév S.J. bandájából
 (MPP 95)
 301. Zsidó Kis János (Töm.)
 302. Zsiros Ördög István (Töm.)
 303. Zsizsik Domokos András
 (Töm.)

Felhasznált irodalom

1. BÉKÉS ISTVÁN, Magyar Ponyva Pitaval. (A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig). Bp., 1966.
2. BÉRES ANDRÁS, Tiszántúli híres betyárok. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 26.) Gyula, 1961.
3. DÖMÖTÖR SÁNDOR, Betyárromantika: Ethn: 1930
4. FEHÉRTÓI KATALIN, A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek. (NyelvtudÉrt. 68.), Bp., 1969.
5. HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61.) Debrecen, 1993.
6. JENŐ SÁNDOR-VETŐ IMRE, A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp., 1900.
7. KÁLNÁSI ÁRPÁD, Leíró és történeti jelentés. (Előadásjegyzet, KLTE, 1996/97. I. félév)
8. KEMÉNY GÁBOR, A tolvajnevek: Magyar Rendőr 4/5 (1937. február 1.): 54-6
9. KIS TAMÁS, Személynevek a szlengben: MNyj. 33:93-104
10. KIS TAMÁS, Szociolingvisztika. (Előadásjegyzet, KLTE, 1996/97. I. félév)
11. KISS JENŐ, Társadalom és nyelvhasználat. Bp., 1995. 79-81
12. KÜLLŐS IMOLA, Betyárok könyve. Bp., 1988.
13. Magyar Néprajzi Lexikon megfelelő címszavai
14. NAGY CZIROK LÁSZLÓ, Betyárélet a Kiskunságon. Bp., 1965.
15. NÉMETH MIKLÓS, Csavargók megkülönböztető nevei a XIV. században: Néprajz és Nyelvtudomány 37: 261-70
16. NYIRKOS ISTVÁN, irodalmi nyelv — köznyelv — népnyelv (a nyelvváltozatok rendszeréről): MNyj. 24: 19-30
17. RMCsnSz. megfelelő címszavai
18. SEBESTÉNY ÁRPÁD, A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről: MNyRét. 108-19
19. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979.
20. SZABÓ FERENC, A dél-alföldi betyárvilág. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 53-54.) Gyula, 1964.
21. SzegSz. egyes címszavai
22. SZIRMAY ISTVÁN, A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., [é.n.]
23. SZÜCS SÁNDOR, Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek. Bp., 1969.
24. TÁBORI KORNÉL-SZÉKELY VLADIMIR, Álnevek és gunynevek: A tolvajnép titkai. Bp., 1908. 89-91
25. TESz. megfelelő címszavai
26. (TÖMÖRKÉNY ISTVÁN), Betyárlegendák. (Az alföldi rablóvilág történetei). Szeged, 1898.
27. ÚMTSz. megfelelő címszavai